

Analyzing the Lived Experience of the Students of Bahonar University in Kerman from the Factors, Contexts and Consequences of Apostasy and its Outgoing Solutions

_____ **Hojjat Eftekhari¹ Jaber Eftekhari², Effat Eftekhari³** _____

1. PhD in Curriculum Studies Hormoz Gan University and Lecturer at Farhangian University, Shahid Rajaei Campus, Iran.
2. PhD Student in Philosophy of Education, Department of Education, Faculty of Education and Psychology, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
3. Master's student of History and Philosophy of Education, Bahonar University, Kerman, Iran.

DOI: 10.22034/nrr.2023.16446

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_16446.html

Corresponding Author:
Hojjat Eftekhari

Email:
hojjat.eftekhari18@gmail.com

Received: 2023/3/29

Accepted: 2023/06/16

Available: 2023/06/20

Open Access

Keywords:

Apostasy, Students,
Phenomenology, Context
Conditions, Bahonar Kerman.

ABSTRACT

Apostasy is a relatively emerging phenomenon in the religious society of Islamic Iran, which threatens the youth and students of this country. Therefore, the present study was conducted through a qualitative and phenomenological way in order to investigate the factors, contexts and consequences of Apostasy and the students' outgoing solutions. The scope of this study included the students of Bahonar University of Kerman, the participants were selected purposefully using the snowball sampling. In order to collect data, semi-structured interviews were used and the data obtained reached saturation by interviewing 14 people. To analyze the collected data, Strauss and Corbin's three-step coding (open, axial and selective) and MAXQDA 12 software were used as data analysis tool. The results of the present study showed that financial and religious issues, incorrect upbringing and cultural invasion were considered as causal conditions, cultural, economic, religious, environmental and social factors as context conditions, personal and social factors as consequences, religious enlightenment and targeted education as strategies or solutions to prevent apostasy. Therefore, according to the rich support of religious and cultural texts, it is suggested that codified and coherent programs for religious education and getting out of apostasy should be designed and be implemented with utmost precision at different levels of society.

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

واکوی تجربه زیسته دانشجویان دانشگاه باهنر کرمان از عوامل، زمینه‌ها و پیامدهای

دین‌گریزی و راهکارهای برون‌رفت از آن

_____ حجت افتخاری^{۱*}، جابر افتخاری^۲، عفت افتخاری^۳ _____

۱. دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه هرمزگان و مدرس دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید رجایی، شیراز، ایران.
۲. دانشجوی دکتری فلسفه‌ی تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش دانشگاه باهنر، کرمان، ایران

DOI: 10.22034/nrr.2023.16446

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_16446.html

چکیده

نویسنده مسئول:
حجت افتخاری

ایمیل:

hojjat.eftekhari18@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۳/۳۰

دسترسی آزاد

کلیدواژه‌ها:

دین‌گریزی، دانشجویان، پدیدارشناسی، باهنر کرمان.

دین‌گریزی پدیده‌ای نسبتاً نوظهور در جامعه دین‌گرای ایران اسلامی است که جوانان و دانشجویان کشور را تهدید می‌نماید. از این رو پژوهش حاضر به منظور بررسی عوامل، زمینه‌ها و پیامدها دین‌گریزی و راهکارهای برون‌رفت دانشجویان از آن با رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی انجام شد. قلمرو پژوهش مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه باهنر کرمان بود و مشارکت‌کنندگان به صورت هدفمند با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شدند. به منظور گردآوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. به این صورت که پس از مصاحبه با ۱۴ نفر و رسیدن به نقطه اشباع، داده‌های به دست آمده مطابق کدگذاری سه مرحله‌ای (باز، محوری و انتخابی) اشتراوس و کوربین با نرم افزار مکس کیودا تجزیه و تحلیل گردید. نتایج پژوهش نشان داد که مسائل مالی و دینی، تربیت نادرست و تهاجم فرهنگی به عنوان شرایط علی، زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، مذهبی و محیطی و اجتماعی به عنوان شرایط زمینه‌ای، عواقب شخصی و عواقب اجتماعی به عنوان پیامدها و روشنگری دینی و آموزش هدفمند به عنوان استراتژی یا راهکارهای جلوگیری از دین‌گریزی می‌باشند. لذا با توجه به پشتوانه غنی متون دینی و فرهنگی پیشنهاد می‌شود برنامه‌های مدون و منسجمی جهت تربیت دینی و برون‌رفت از دین‌گریزی طراحی و با نهایت دقت در سطوح مختلف جامعه اجرا شود.

بیان مسأله

دین‌داری به مثابه یک پدیده انسانی نمی‌تواند از مقتضیات حاکم بر زندگی فردی و حیات اجتماعی بشر فارغ باشد و صرف نظر از روند شکل‌گیری اولیه آن همواره با عارضه تغییر مواجه بوده و ناپایداری همچون هر پدیده دیگری دامان آن را نیز گرفته است (شجاعی زند، ۱۳۹۵: ۸). در این زمینه پیوسته عواملی به صورت آشکار و نهان دین‌داری را تهدید می‌کند که این عوامل و موانع بازدارنده فراراه اندیشه دینی و گرایش انسان به دین قرار گرفته و زمینه را برای دین‌گریزی^۱ فراهم می‌آورد (ملکیان و جوکارقمی، ۱۳۹۹: ۱۶۵). البته این پدیده نامیمون مشکل امروز بشر نبوده و سابقه‌ای دیرینه دارد و جوامع بشری با آن دست به گریبان بوده‌اند (ایران‌خواه، ۱۴۰۰) اما در عصر جهانی شدن به دلیل پیچیدگی‌های زیادی که جامعه با آن روبه‌رو است، برخی اشکال مشارکت دینی در معرض تقویت و برخی دیگر در معرض تهدید قرار گرفته‌اند (صفایی و ناصری سلطانی، ۱۳۹۸: ۳۲). لذا آسیب رسیدن به دین و دینداری منجر به شکستن حریم‌های انسانی و از میان رفتن مرزهای سلوک اجتماعی می‌شود و انواع جنایات، تعدی‌ها و حرمت‌شکنی‌ها و تباهی‌ها در اجتماع بشری به منته ظهور می‌رسد (حسینی، ۱۳۹۶). از این رو پیدایش آسیب‌های متنوع در دین و دین‌داری موجب شده است تا دین آن‌چنان که باید نقش خود را ایفا نکند و دینداری از رفتار و عملکردهایی آسیب‌بیند که هیچ نسبتی با دین ندارند (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵). به همین دلیل دین‌گریزی از موضوعاتی است که توجهات بسیاری را در چند سده اخیر به سوی خویش جلب کرده و به عنوان یک مسئله جدی و بلکه اصلی و اساسی به چشم کشیده است (شجاعی زند، ۱۳۹۵: ۹).

بر اساس آیات قرآن (بقره/۱۳، مائده/۱۰۴، نور/۴۸، بقره/۸۳، بقره/۱۷۰، اعراف/۲۸ و لقمان/۲۱) کسانی که از پذیرش دین الهی اعراض می‌کنند و یا ظاهراً ایمان آورده‌اند ولی در باطن اعتقادی ندارند و منافق‌گونه عمل می‌کنند و همچنین کسانی که از عمل به آموزه‌های دین اعراض می‌کنند، جزء دین‌گريزان محسوب می‌شوند (حسینی، ۱۳۹۶). پس دین‌گریزی به معنای عدم اعتقاد، عدم پذیرش و یا عدم اطاعت نسبت به آن می‌باشد (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲: ۱۴) که به دلیل نقش تعیین‌کننده و تاثیرگذار دین در گذشته، حکم شاخصی را پیدا کرده که به واسطه آن می‌توان تحولات اجتماعی-فرهنگی جوامع را رصد و تحلیل نمود. جریانات متنوع و مغایر در این حوزه تعدادی از دینداران، دین‌پژوهان و مروجان دین‌گریزی را به خود مشغول داشته است تا در اطراف آن به تأمل پردازند. در این زمینه برخی با بزرگنمایی در گستره و شتاب دین‌گریزی بر این باورند که این پدیده در یک سرایشی بدون بازگشت افتاده است (شجاعی زند، ۱۳۹۵: ۹).

با توجه به مطالب گفته شده پدیده دین‌گریزی یکی از مشکلات اساسی جوامع انسانی است که همواره دغدغه‌هایی را برای رهبران دینی، دین‌داران و خانواده‌های متدین به وجود آورده است و تهدیدهای جدیدی برای نسل

1. Apostasy

جوان محسوب شده است (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲: ۱۸). در بحث دین‌گریزی نیز همانند دین‌گزینی با دو منزلگاه مواجهیم؛ یکی در مبدا و در موضع گریز از دین و دیگری در مقصد و در جایگاه گریز به دین. پس نباید آن را به اعتبار لفظ به وارهبیدن از هرگونه تعلق و اعتقادی تعبیر کرد. به عبارتی دیگر دین‌گریزی کمتر به گریز از مطلق دین و مطلق تعلق می‌انجامد؛ بلکه معنی درست‌تر آن فصل از یکی و وصل به دیگری است. بدین نکته از آن رو تصریح شده است که معتقدیم وضعیتی به نام بی‌دینی به معنای دقیق و پایدار آن وجود ندارد. در عین حال که ممکن است برهه‌هایی از بی‌دینی گذرا در زندگی هر انسانی پدید آمده باشد. همان‌که از آن به بی‌خیالی و سرگشتگی یاد می‌شود و به هیچ رو هم قابل دوام نبوده و نیست. چراکه انسان فاقد فلسفه؛ انسان بدون مبنا و چارچوب؛ انسان بدون هدف و غایت و انسان بی‌نیاز از معنایی برای زندگی و بی‌اعتنایی نسبت به این مقولات اساساً وجود خارجی ندارد (یزدانی و پاسبان کومله، ۱۳۹۵: ۷). بنابراین بدون تردید در ذات دین هیچ عنصر گریزانندگی وجود ندارد (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲: ۱۵) و دینداری از رفتار و عملکردهایی آسیب می‌بیند که هیچ نسبتی با دین ندارند (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵) و اگر انسان‌ها به دریافت معارف دینی نائل آیند، در هیچ رتبه‌ای از دین نمی‌گریزند (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲: ۱۹). لذا آن دسته از انسان‌هایی هم که عملاً در لحظه می‌زیند و روزگار را به بی‌خیالی و بگذار بشود سر می‌کنند؛ یا آنان که محصوربخش نازله وجود خویش‌اند نیز همواره خود را به فرارفتن از آن نوید می‌دهند و اگر هم نتوانند از آن فلسفه و مرام جدیدی برای توجیه دیگران و اقناع خویش می‌سازند و آن را همان منزل‌گاه مقصودی می‌نامند که سال‌ها در طلبش بوده‌اند. از این رو یکی از نیازهای فطری و طبیعی انسان دین‌گرایی است، زیرا با این سرشت متولد می‌شود و تا آخر عمر با آن زندگی می‌کند. آنچه جوانان را در معرض خطر قرار می‌دهد، کم‌توجهی به مسائل دینی و فاصله‌گرفتن آنان از محتوای غنی و پر بار دین و مذهب است. از همین روست که پیشوایان دینی توجه و توصیه ویژه‌ای به آموزش دینی برای نوجوانان و جوانان داشته‌اند (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲: ۲۴). با این وجود در بین جوانان پدیده دین‌گریزی یکی از مشکلات اساسی جوامع انسانی است که همواره دغدغه‌هایی را برای خانواده‌های متدین و آسیب‌های جدی برای نسل جوان به وجود آورده است (یزدانی و پاسبان کومله، ۱۳۹۵). هر فردی با مراجعه به زندگی جوانان و مطالعه رفتارهای اجتماعی آن‌ها این مسأله را به صورت ملموس در خواهد یافت؛ به گونه‌ای که وقتی در بین جوانان یا برخی از آن‌ها از دین و فرهنگ خودی سخن به میان می‌آید، به صورت علنی بی‌میلی و بی‌علاقگی خود را به دین اظهار می‌کنند. البته باید اذعان کرد که این دل‌زدگی از دین به دلیل خود دین نیست، بلکه علل این مسأله بیشتر به رفتارهای دینداران و مدعیان دین برمی‌گردد. البته با وجود همه این شبهات و تبلیغات همواره و در همه حال بارقه‌ای از دین و غیرت و حمیت دینی در روح و روان جوانان پرمی‌زند. بارقه‌امیدی که سرانجام بسیاری از جوانان را از غوطه‌ور

شدن در فرهنگ مبتدل غربی و بیگانه بازمی دارد و آنان را به آغوش پرمحبت دین بازمی گرداند (عباسی، ۱۳۸۶: ۱۳).

باتوجه به مطالب گفته شده باید دانست که جوانی حساس ترین، پراهمیت ترین و ظریف ترین دوره زندگی انسان و دوره حیات عقلی و شکوفایی قوای نفسانی است و در فرهنگ غنی اسلامی از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است (خادمی کوشا، ۱۳۸۵). از طرفی یکی از مهم ترین اهداف دانشگاه‌ها پرورش بعد دینی و مذهبی دانشجویان می باشد (شجاعی، حسینی دهشیری و محبی، ۱۳۹۸: ۱۳۱) و بررسی دین‌گزیزی دانشجویان برای نظام مقدس اسلامی ما بسیار حائز اهمیت است. این اهمیت و بررسی و تحلیل دشواریهای تربیت دینی در گرو شناخت منشاء آسیب‌هایی است که در تربیت دینی رخ داده است. شناخت آسیب‌ها کمک می‌کند تا در جهت رفع آن‌ها برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تری انجام شود و از برخورد سطحی با آن‌ها پرهیز شود. ضرورت بررسی این موضوع در مقطع زمانی کنونی نیز به دلیل شرایط خاص فرهنگی و اجتماعی جامعه و هجوم مؤلفه‌های فرهنگ غربی به ویژه در بین جوانان و پیامدهای ناشی از آن است که انجام چنین پژوهش‌هایی را در این مقطع زمانی ایجاب می‌کند (شجاعی و عوض‌زاده، ۱۴۰۱: ۵۳). همچنین از بهترین و اصلی ترین راه‌ها برای جلوگیری از دین‌گزیزی جوانان نشان دادن یک الگوی مناسب برای جوان می‌باشد (همان: ۵۲). به همین جهت پژوهش حاضر به دنبال بررسی دین‌گزیزی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان و در پی پاسخگویی به پرسش‌های ذیل است:

- ۱- چه عواملی باعث دین‌گزیزی دانشجویان می‌شوند؟
- ۲- چه زمینه و شرایطی دین‌گزیزی را تقویت می‌کند؟
- ۳- دین‌گزیزی چه عواقب و پیامدهایی دارد؟
- ۴- چه راهکارهایی را برای جلوگیری یا برون‌رفت از دین‌گزیزی پیشنهاد می‌کنید؟

پیشینه

بررسی پژوهش‌های انجام شده در زمینه عوامل مؤثر در دین‌گزیزی نشان‌دهنده پژوهش‌هایی است که از ابعاد مختلف و به صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع مکتوب موجود انجام شده است (شجاعی و عوض‌زاده، ۱۴۰۱). با این وجود در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی به صورت کمی و کیفی به شناسایی عوامل مؤثر در دین‌گزیزی پرداخته‌اند که در ادامه به بیان چند مورد از آن‌ها پرداخته شده است.

شجاعی و عوض‌زاده (۱۴۰۱) در پژوهشی چالش‌های تربیت دینی با رویکرد دین‌گزیزی در دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه را شش عامل ویژگی‌های شخصی و عاطفی، ویژگی‌های فرهنگی، فقدان برنامه‌ریزی، خانواده و دوستان، بی‌توجهی به پدیده دین‌گزیزی و ویژگی‌های اقتصادی معرفی کرده‌اند. موسوی داودی، ابراهیمیان، نصیری امیری و موسوی داودی (۱۳۹۹) در پژوهشی نشان دادند نیاز به اصلاحات اساسی در ساختارهای اداری

و مدیریتی در جامعه احساس می‌شود، زیرا اشرافیت مراجع در جامعه اسلامی موجب انحطاط ارزش‌ها در بین شهروندان به‌ویژه جوانان شده و باید توجه ویژه‌ای به آن شود. نتایج پژوهش نوروبی (۱۳۹۹) نشان داد که غالب پژوهش‌های پیشین علل فرهنگی را زیر مجموعه عوامل بزرگتری مانند عوامل اجتماعی و اقتصادی دانسته‌اند. مقولات محوری احصا شده شامل: سبک زندگی، جهانی‌شدن و مدرنیزاسیون، فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی بوده است. مضامین پرتکرار برای مقوله محوری سبک زندگی شامل: تربیت مذهبی و غیرمذهبی، شهرنشینی-روستا نشینی و استفاده از رسانه‌های جدید و شبکه‌های مجازی می‌باشد. در مورد مقوله جهانی‌شدن و مدرنیزاسیون: تکثر فرهنگی، شیوع دموکراسی و تساهل مذهبی، سکولاریسم و انسان محوری را به‌دست آوردند و در نهایت مضامین پرتکرار برای مقوله محوری فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی شامل افزایش تعاملات، آشنایی با فرهنگ‌های جدید، عضویت در شبکه‌های اجتماعی و دریافت محتوای متفاوت بوده است. موسوی داودی، ابراهیمیان، نصیری امیری و داودی (۱۳۹۹) به این نتیجه رسیدند که اشرافی‌گری مدیران و مسئولان به دین‌گریزی شهروندان می‌انجامد و کمرنگ‌کردن دین‌داری و دین‌مداری جامعه و انحراف ارزش‌ها را به‌همراه دارد. کلان فریبایی (۱۳۹۹) پژوهشی مدرنیته، عقل خودمختار، افراط‌گرایی دینی، ترکیب ارزش‌های دینی و خرافات، کشمکش علم و دین و تورم مناسک را از عواملی دانستند که مواجهه دینی با بلاهای فراگیر را تشدید می‌کند. شجاعی زند (۱۳۹۵) نتایج نشان داد که عوامل زمینه‌ای مؤثر به دو دسته عوامل درون‌دینی و برون‌دینی تقسیم می‌شود. همچنین روحانیت، نخبگان اجتماعی، محافل روشنفکری، مراکز دانشگاهی، فضاهای رسانه‌ای، سبک زندگی به‌عنوان متغیرهای مؤثر بر دین‌گریزی معرفی می‌کند. رزقی و احسانی‌فر (۱۳۹۵) عواملی چون فضایل و رذایل اخلاقی آدمی، سخت‌گیری دین، دفاع نابخردانه از دین، وجود عقاید خرافی در دین، دوگانگی رفتار رهبران دینی، نحوه برخورد با عقل و مدیریت ناکارآمد به‌عنوان عوامل درونی؛ و نداشتن اشتغال ذهنی، اعتیاد، فقر، رسانه را به‌عنوان عوامل بیرونی مؤثر بر دین‌گریزی شهروندان دانسته‌اند. امینی، مرادی خلیفه‌لو، محمدی ایلانی (۱۳۹۱) عواملی همچون سخت و نازیبا جلوه‌دادن دین، فقر معرفتی به مقولات دینی، نداشتن تعقل، خصوصی‌سازی دین، انتظار نامعقول از دین و مدیریت ناکارآمد را از عوامل دین‌گریزی شهروندان دانسته‌اند. پژوهش عباسی (۱۳۸۶) نشان داد؛ غفلت، جهل و فکر نکردن جوانان درباره دین، تهاجم سازمان‌یافته دشمن، تضعیف باورها و اعتقادات دینی، معرفی معیارهای فرهنگ غرب، اشاعه فساد، ابتدال و بی‌بندوباری، ارائه الگوهای غربی، تخریب و ترور شخصیت‌های دینی و مذهبی، استفاده ابزاری از گروه‌های مذهبی، ناسازگاری بین قول و عمل مدعیان دین، گرایش طبیعی انسان‌ها به رهایی از قید و بندها، محدودیت‌های اعمال شده از سوی خانواده، وجود شبهات دینی در بین جوانان و ندادن پاسخ صحیح به آن‌ها، شناخت نادرست فرهنگ غرب، مشکلات اقتصادی موجود در داخل کشور و آزادی ابتدال و فساد و بی‌بندوباری در غرب از عوامل دین‌گریزی و گرایش جوانان به فرهنگ

غرب است. بهرامی (۱۳۸۳) معرفی شایسته و بایسته دین، طرح خردمندانه دین، آرامش‌بخشی دین و طرح سازگاری با علم و پیاده‌سازی و عملیاتی‌کردن دین را به‌عنوان راهکارهای برون‌رفت از دین‌گریزی معرفی نموده است. نتایج پژوهش آرمفیلد و هولبرت^۱ (۲۰۰۳)، نشان‌داد که روابط معنادار منفی بین دین‌داری و استفاده از اینترنت وجود دارد و هرچه دین‌داری افراد کاهش می‌یابد به همان نسبت بر میزان استفاده از اینترنت آن‌ها افزوده می‌شود.

باتوجه به پژوهش‌های انجام شده در حوزه دین‌گریزی می‌توان دریافت که بسیاری از پژوهشگران داخلی در پژوهش‌های خود به روشن‌کردن بروز این تحول در عرصه دین‌داری به‌خصوص درمیان جوانان و دانشجویان پرداخته‌اند و از مسائلی چون تحول در پایبندی دینی، افول دین‌داری، تکثر در اشکال دین‌ورزی، بی‌شکلی دین‌ورزی، دین‌گریزی، بروز نوگروی دینی حاد و غیرحاد، دین‌داری بازاندیشانه، ظهور نگرش‌های غیر مذهبی و مسائلی از این دست سخن به‌میان آورده‌اند (نظری، ۱۳۹۳؛ زینباور^۲، ۱۹۹۸؛ اسمرک^۳، ۲۰۱۷). همچنین نتایج حاصل از پژوهش‌هایی که به مطالعه تحولات دین‌داری براساس تفاوت‌های نسلی پرداخته‌اند تفاوت معناداری را در پایبندی به ابعاد مختلف دین‌داری بین نسل‌های بعد از انقلاب و نسل قبل از انقلاب نشان می‌دهد؛ بدین معنا که نسل جدید نوعی کاهش در رفتارهای دینی جمعی را تجربه کرده و تمایلات عرفی‌گرایانه بیشتری را دنبال می‌کند (غیاثوند، ۱۳۹۵ و طالبان و بهابادی، ۱۳۸۹). این تحول کاهش‌گرایانه در دین‌داری در یک نظر سنجی سراسری که در سال ۱۳۸۳ انجام شد از سوی پاسخ‌گویان مورد پیش‌بینی قرار گرفته بود. در این پیمایش ۹۰ درصد پاسخ‌گویان پیش‌بینی کرده‌اند که توجه به دین از سوی ایرانیان در آینده کمتر خواهد شد (گودرزی، ۱۳۸۷: ۳۲). باتوجه به موارد ذکرشده پژوهش حاضر به بررسی علل، عوامل زمینه‌ساز، عوامل اثرگذار، پیامدها و راهکارهای برون‌رفت از دین‌گریزی از نظر دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان پرداخته است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش پدیدارشناسی انجام شد. پدیدارشناسی روشی است که هدف آن توصیف و تفسیر پدیده‌های خاص و تجربیات زندگی می‌باشد. لذا استفاده از این روش به‌منظور توصیف، تبیین و تفسیر عمیق‌تر پدیده مورد نظر مناسب است. همچنین در پدیدارشناسی به‌طور معمول تعداد مصاحبه‌ها کم اما بازه زمانی هر مصاحبه به دلیل تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته زیاد است (ون مانن^۴، ۲۰۱۷). از این رو در

1. Armfield & Holbert
2. Zinnbauer
3. Smrke
4. Van Manen

پژوهش حاضر تلاش پژوهشگران بر این می‌باشد که از مفاهیم و باورهای دانشجویان آگاه شده و به درک عمیق‌تری دست یابند.

کورتیس و همکاران^۱ (۲۰۰۰) با اشاره به نمونه‌گیری هدفمند در پژوهش کیفی و عدم انتخاب نمونه‌ها براساس احتمالات آماری مواردی همچون کم‌بودن نمونه‌ها، بررسی کامل نمونه، کثرت اطلاعات هر نمونه، عدم انتخاب نمونه پیش از شروع مطالعه و انتخاب آن‌ها به صورت بی‌درپی را به‌عنوان اصل نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی یادآوری نمودند. در این راستا قلمرو پژوهش حاضر را دانشجویان دانشگاه باهنر کرمان تشکیل داده که تعدادی از آن‌ها به صورت هدفمند با روش نمونه‌گیری گلوله برفی^۲ انتخاب شدند. به این صورت که پژوهشگر پس از سه ترم آشنایی با دانشجویان در خوابگاه و کلاس‌های دانشکده و آگاهی نسبی از شخصیت، عقاید و باورهای دینی آن‌ها به این نتیجه رسید که دو نفر از ایشان به باورهای دینی اعتقاد چندانی نداشته و مصاحبه را با این دو نفر شروع نمود. با توجه به اینکه افراد دین‌گریز به ظاهر قابل شناسایی نیستند و نیاز به ارتباط نزدیک، معاشرت و شناخت نسبی از افراد می‌باشد در پایان مصاحبه از ایشان درخواست شد در صورت اطلاع دانشجویی که با ایشان هم‌باور باشد و بتواند اطلاعات مناسب درباره این پدیده در اختیار پژوهشگر قرار دهد را معرفی نماید. در نتیجه می‌توان گفت نمونه‌گیری پژوهش حاضر گلوله برفی است و این روش برای جمع‌آوری داده‌هایی که از راه‌های دیگر به‌سختی به دست می‌آیند استفاده می‌شود، زیرا از شبکه‌های اجتماعی و دوستان با ویژگی‌های مشترک استفاده می‌شود. به این صورت که پژوهشگر زمانی که تعداد کمی نمونه با ویژگی‌های لازم را پیدا نمود از آن‌ها می‌خواهد که دیگرانی که ویژگی‌های مشترک دارند را معرفی کنند (جلالی، ۱۳۹۱). همچنین این روش برای زمانی که نمونه‌ها از لحاظ اجتماعی قدر و منزلتی ندارند استفاده می‌شود (پتون^۳، ۲۰۰۲).

جهت اجرای این روش و گردآوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. به گونه‌ای بود که بعد از مطالعه در حوزه موضوع پژوهش و بهره‌مندی از نظر مشاوران، پرسش‌های مصاحبه طراحی شده و مصاحبه‌ها آغاز گردید. همچنین قبل از انجام مصاحبه به مشارکت‌کنندگان این اطمینان داده می‌شد در پژوهش که نامی از آنان برده نخواهد شد و این مصاحبه صرفاً به منظور شناسایی عوامل، زمینه‌ها، پیامدها و راهکارهای رفع دین-گریزی انجام می‌شود. در پژوهش‌های کیفی اشباع‌شدن اطلاعات مهم‌تر از تعداد افراد مورد مطالعه است، بدین معنی که محقق جمع‌آوری اطلاعات را باید تا زمانی ادامه دهد که اطلاعاتی که از شرکت‌کنندگان جمع‌آوری می‌کند، تکراری شده و اطلاعات جدیدی به اطلاعات گردآوری شده قبلی اضافه نشود. به بیان دیگر، داده‌های گردآوری شده به اشباع نظری برسند (عظیمی دلارستانی، رضوی و برومند، ۱۳۹۷). در پژوهش حاضر پس از

1. Curtis, Gesler, Smith, Washburn
2. snowball
3. Patton

مصاحبه با ۱۴ نفر اشباع نظری ایجاد گردید. زمان مصاحبه‌ها از ۴۰ تا ۶۰ دقیقه طول کشید. به منظور تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری سه مرحله‌ای استراوس و کوربین استفاده شد. کدگذاری نظری عبارت است از عملیاتی که طی آن داده‌ها تجزیه، مفهوم سازی و به شکل تازه‌ای در کنار یکدیگر قرار داده می‌شوند. مراحل کدگذاری مورد استفاده در این پژوهش شامل کدگذاری باز و کدگذاری محوری می‌باشد (استراوس و کوربین، ۲۰۰۸). با هدف افزایش دقت و درستی تجزیه و تحلیل‌ها، تمامی صحبت‌ها ضبط شده و هر مصاحبه به صورت جداگانه و واژه به واژه تایپ شد. پژوهشگر هر مصاحبه ضبط شده و یادداشت‌های مربوط را بلافاصله بعد از مصاحبه با دقت مطالعه کرده و مفاهیمی که به ذهن می‌رسید را یادداشت می‌کرد. این مرحله نخستین مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها است که به آن کدگذاری باز می‌گویند. در مرحله بعد کدهای مشابه حذف و کدهای نزدیک در هم ادغام شد و مقوله‌های اولیه به دست آمد و کدهای باز مربوط به مقوله‌ها در ذیل آن‌ها قرار گرفت. سپس در مرحله کدگذاری محوری پیوند بین مقوله‌های انتزاعی تر شکل گرفت. به منظور تسهیل و تسریع در فرآیند کدگذاری و تحلیل داده‌ها از نرم افزار مکس کیودا^۲ استفاده شد. همچنین برای اعتباریابی یافته‌های پژوهش از تکنیک‌های خودبازبینی پژوهشگر و بازیابی اعضا استفاده شد. به این صورت که با استفاده از فرایند تحلیل مداوم، با هربار مصاحبه جدید طبقه‌های قبلی را بازنگری نموده و فرایند رفت و برگشت داده‌ها تا رسیدن به نقطه اشباع ادامه داده شد. همچنین در روش بازیابی اعضا پس از پیاده‌سازی و تحلیل متن مصاحبه نتایج را به افراد مصاحبه‌شونده بازگردانده تا این اطمینان حاصل شود که ادراکات پژوهشگر از مصاحبه درست بوده است که در نهایت نتایج نشان‌دهنده مقبولیت تحلیل داده‌ها بود.

جدول شماره ۱: اطلاعات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

شماره	دوره تحصیلی	رشته تحصیلی	سن	جنسیت	شماره	دوره تحصیلی	رشته تحصیلی	سن	جنسیت
۱	کارشناسی	زمین شناسی	۱۸	دختر	۸	کارشناسی ارشد	فلسفه تعلیم و تربیت	۳۰	دختر
۲	کارشناسی	زمین شناسی	۱۹	پسر	۹	کارشناسی ارشد	فلسفه تعلیم و تربیت	۳۲	پسر
۳	کارشناسی	علوم دامی	۱۸	دختر	۱۰	کارشناسی ارشد	برنامه‌ریزی درسی	۲۴	دختر
۴	کارشناسی	فقه و حقوق اسلامی	۲۰	پسر	۱۱	کارشناسی ارشد	پژوهش‌های آموزشی	۲۶	پسر
۵	کارشناسی	فقه و حقوق اسلامی	۱۸	دختر	۱۲	دکتری	روانشناسی	۳۳	دختر
۶	کارشناسی	علوم ورزشی	۲۱	پسر	۱۳	دکتری	زبان و ادبیات فارسی	۳۲	دختر
۷	کارشناسی ارشد	فلسفه تعلیم و تربیت	۲۲	دختر	۱۴	دکتری	روانشناسی	۳۳	دختر

۴. یافته‌های پژوهش

پس از انجام هر مصاحبه کدگذاری باز انجام شد. در جداول زیر نمونه‌ای از توضیحات مشارکت‌کنندگان، کدهای باز و مقوله‌های اولیه آورده شده است. فرایند رفت و برگشت بین داده‌ها و تحلیل داده‌ها تا زمان رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. در نهایت کدگذاری در قالب پارادایمی مرکب از شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، پیامدها و راهکارها حول مقوله مرکزی تشکیل شد.

۱. پرسش اول: چه عواملی باعث دین‌گریزی دانشجویان می‌شوند؟

جدول شماره ۲: شرایط علی دین‌گریزی

کدهای محوری	کدهای باز	مصدق	کد مشارکت‌کننده
مسائل مالی	فقر و مسائل مادی - تامین نشدن نیازهای اولیه	شرایط اقتصادی طوری شده که تمام ذهن مردم درگیر برطرف کردن نیازهای اولیه‌شون میشه.	۴
مسائل دینی	رفتار دین‌داران - عدم امر به معروف و نهی از منکر - نشان ندادن چهره واقعی دین - شناخت بد از دین - رواج خرافه پرستی - رفتارهای غلط مسئولان امور دین - سخت جلوه دادن دین - ایمان نداشتن به رحمت خدا - ترساندن از دین - اجرای دین به صورت نامناسب - داشتن تظاهر و ریا در رفتارهای دینی - تحمیلی بودن دین - نداشتن انگیزه و علاقه به دین - محکم نبودن پایه‌های اعتقادی اولیه - رفتار دین‌گريزانه برخی سازمان‌ها	برای اینکه ما آداب و اعمال دینی رو انجام بدیم جوری به ما می‌گفتن که احساس می‌کردیم از بسشون برنمیایم و رها می‌کردیم.	۱۲
تربیت نامناسب فرد	آموزش ضعیف - تربیت خانوادگی - انتظار حل مسائل توسط خدا - توجه به تمایلات نفسانی - بی تفاوتی در مقابل ظلم - عدم تعقل و اندیشه ورزی - از دست دادن روحیه ایثارگری	بچه‌ها در خانواده الگوپذیری و دین‌مداری رو یاد می‌گیرن، اگه تربیت خانوادگی بر مبنای دین نباشه باعث میشه که بچه‌ها از دین فراری بشن.	۱۴
تهاجم فرهنگی	تبلیغات غرب - غرب‌گرایی	دشمنان با برنامه‌های مدون و تبلیغات سعی می‌کنن که ما رو از آرمان‌های دینی مون دور کنن.	۶
مسائل اجتماعی	صحبت‌های کاذب روشنفکران - سستی بنیان‌های خانواده - بی - عدالتی‌های موجود در جامعه - فضای مجازی	روی ذهنیت خانواده‌ها جوری کارکردن که تربیت دینی از همون خانواده مناسب نباشه.	۷

در پاسخ به پرسش اول پژوهش درخصوص عواملی که موجب دین‌گریزی می‌شود، پس از تحلیل داده‌ها و کدگذاری و دسته بندی، ۵ مقوله مسائل مالی، مسائل دینی، تربیت نامناسب، تهاجم فرهنگی و مسائل اجتماعی شناسایی شد.

۲. پرسش دوم: چه زمینه و شرایطی دین‌گریزی را تقویت می‌کند؟

جدول شماره ۳: شرایط زمینه‌ای دین‌گریزی

کدهای محوری	کدهای باز	مصدق	کد مشارکت‌کننده
زمینه‌های فرهنگی	تبلیغات کاذب- روی آوردن به فرهنگ غرب- فقر فرهنگی - شناساندن الگوهای فرهنگی مناسب	خیلی‌ها فکر می‌کنن که با لباس پوشیدن مثل غربی‌ها به روز هستن، حتی انجام ندادن اعمال دینی رو هم کلاس می‌دونن. اینو تقریباً همه می‌دونن که آدم گشنه دین و ایمون نداره، فقر باعث خیلی از مسائل هست تو جامعه ما	۳
زمینه‌های اقتصادی	ایمان ضعیف- نظریات دانشمندان دین‌گریز- منع معنویات- کمرنگ شدن اعتقاد به خدا- اقدامات برخی روحانیون و مسئولین - شانه خالی کردن خانواده از انجام مسئولیت دینی - استفاده از اولیای دین به عنوان سپر بالای حکومت- اجبار افراد به انجام فرائض دینی - عمل نکردن به امر به معروف و نهی از منکر- عقاید غلط در مورد دین - شناخت ناکافی از دین- عادت شدن انجام فرائض دینی بدون عقل‌ورزی	در این دوره رسانه‌ها باعث شدن که انسان‌ها در هر نقطه که هستند با انواع زندگی‌ها آشنا باشند و تقید و تعهد افراد انگار کمتر شده	۶
زمینه‌های مذهبی	فضای مجازی- فیلم‌های هالیوودی- جامعه بی بندوبار- رسانه‌ها	کافی نداریم به سمت انجام اون مسائل دینی نمی‌ریم. یا آگه انجام می‌دیم فقط به خاطر تبدیل به عادت شدنش هست.	۱۴
زمینه‌های محیطی و اجتماعی			۱۱

در پاسخ به پرسش دوم پژوهش در خصوص عوامل زمینه‌ساز دین‌گریزی می‌شود پس از تحلیل داده‌ها و کدگذاری و دسته‌بندی، ۴ زیرمقوله زمینه‌های فرهنگی، مذهبی، محیطی و اجتماعی شناسایی شد.

۳.۴ پرسش سوم: دین‌گریزی چه عواقب و پیامدهایی دارد؟

جدول شماره ۴: پیامدهای دین‌گریزی

کدهای محوری	کدهای باز	متن	کد مشارکت‌کننده
عواقب شخصی	متعهد نبودن به چیزی- نداشتن هدف در زندگی- احساس پوچی- نداشتن انگیزه برای ادامه زندگی- آشوب و نامنظمی در زندگی- قابل پیش‌بینی نبودن رفتار و آینده فرد- روی آوردن افراد به سکولاریسم- کاهش افعال اخلاقی در جامعه- گذراندن زندگی دنیوی و اخروی به سختی- فشار روحی- خشونت- فقر- سست شدن بنیان‌های اخلاقی- عدم حساسیت در مقابل وابستگی به بیگانگان- بی‌تفاوتی در مقابل ظلم و تبعیض- عدم مبارزه در مقابل بی‌عدالتی- روحیه اینار نداشتن- نداشتن توشه برای آخرت- دوری از معنویات- دوری از اخلاقیات- دوری از انسانیت- داشتن ذهنیت بد از دین- نادیده گرفتن عقل- کشتن وجدان	هرچه انسان از دین فاصله بگیرد از اخلاقیات هم دور می‌شود. چون دین اسلام انسانیت و زندگی درست را به ما نشان می‌دهد و ما با دین‌گریزی تیشه به ریشه خودمان می‌زنیم.	۱۳
عواقب اجتماعی	ایجاد عرفان‌های نوظهور برای پرکردن خلاء معنوی جامعه- توجه نکردن به هم‌وطنان- تحقق هدف کشورهای غربی- افزایش جرائم- سست شدن بنیان‌های اخلاقی خانواده- ها- همه چیز پرستی- فرار از دین	دین‌گریزی هدف کشورهای غربی است و با کارهای کسانی که خودشان رو دلسوز دین	۱۰

نشان می دهند کارهایی

انجام می دهند که دین رو

از چشم مردم می نوازند و

این کارها رو به صورت

تدریجی انجام می دهند.

در پاسخ به پرسش سوم پژوهش درخصوص پیامدهای دین‌گزیزی، پس از تحلیل داده‌ها و کدگذاری و دسته‌بندی، ۲ زیرمقوله عواقب شخصی و اجتماعی شناسایی شد.

۴.۴. پرسش چهارم: چه راهکارهایی را برای جلوگیری از دین‌گزیزی پیشنهاد می‌کنید؟

جدول شماره ۵: راهکارهای جلوگیری از دین‌گزیزی

کدهای محوری	کدهای باز	مصادق	کد مشارکت کننده
روشنگری دینی	آگاهی از دین و کسب شناخت در مورد آن - شناخت اصول دین - شناسایی مولفه‌ها و معیارهای دین - انجام امر به معروف و نهی از منکر توسط افراد آشنا با روش صحیح آن - نترساندن افراد از دین - سخن گفتن از خوبی‌های دین - محکم کردن پایه‌های اعتقادی دین - شرکت در برنامه‌های دینی - توجه نکردن به افرادی که دین‌گریزند - شناخت بهتر اسلام - توجه به حقیقت‌طلبی و حس کاوش‌داشتن - سرکوب تمایلات نفسانی - برخورد نکردن با خشونت در موارد دینی - نشان دادن جلوه‌های زیبای دین - سخن گفتن از مهربانی خدا - برخورد با خوش‌رویی - روبه‌رو شدن با واقعیت - درک معنی قرآن - رواج انسانیت - رساندن انسان به قرب الهی - آگاهی در مورد تبلیغات کاذب	تعدادی افراد و مسئولان رو نباید حرفای آن‌ها رو ملاک قرار دهیم و باید توجه بیشتر کنیم و به افراد دلسوز و باورهایشون توجه کنیم و برای اینکه دچار دین‌گزیزی نشیم نباید هر حرفی رو باور کنیم.	۹
آموزش هدفمند	آموزش دین بر اساس تربیت درست - آموزش غیر مستقیم دین - آموزش همراه با صمیمیت و دوستی - انتخاب کوتاه‌ترین مسیر برای آموزش مسائل دین متناسب با سن شروع آموزش از مدرسه - مطرح کردن مسائل دینی به صورت جذاب - سرزنش نکردن والدین - داشتن برنامه‌های تربیتی - سخت‌نگرفتن به کودکان - داشتن برنامه برای مسائل دینی و تربیتی - آموزش قرآن و احادیث	مباحث دینی باید به بهترین صورت ممکن و جذاب مطرح بشه تا بچه‌ها لذت ببرن و توجه‌کنن و مشتاق باشن.	۱۲

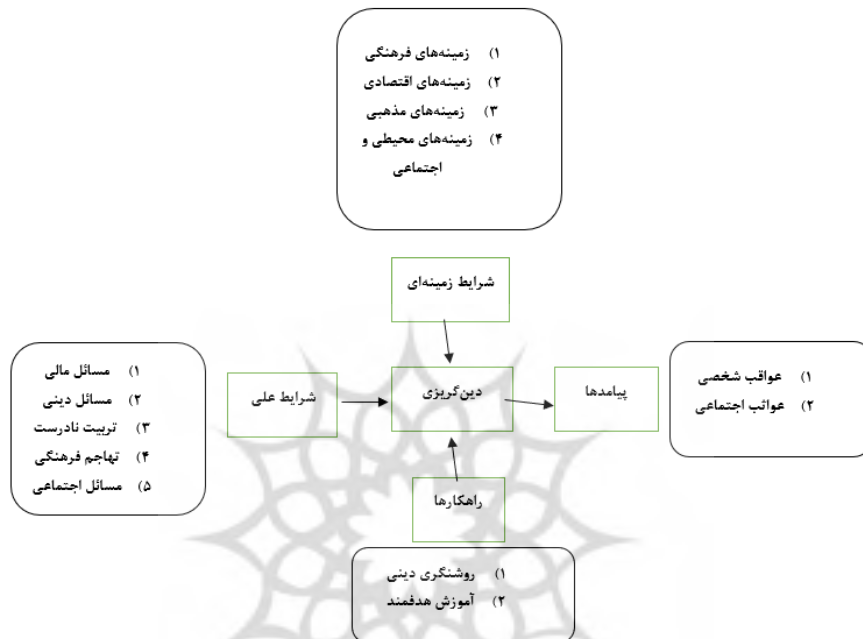
در پاسخ به پرسش چهارم پژوهش درخصوص راهکارهای جلوگیری از دین‌گزیزی، پس از تحلیل داده‌ها و کدگذاری و دسته‌بندی، ۲ زیرمقوله آموزش هدفمند و روشنگری دینی شناسایی شد.

جدول شماره ۶: کدهای محوری و زیرمقوله‌های دین‌گزیزی

کدهای محوری	کد انتخابی
مسائل مالی	
مسائل دینی	
تربیت نامناسب فرد	شرایط علی
تهاجم فرهنگی	
مسائل اجتماعی	دین‌گزیزی
زمینه‌های فرهنگی	
زمینه‌های اقتصادی	شرایط زمینه‌ای
زمینه‌های مذهبی	

	زمینه‌های محیطی و اجتماعی
پیامدها	عواقب شخصی عواقب اجتماعی
راهکارها	روشنگری دینی آموزش هدفمند

زیرمقوله‌های به دست آمده از کدهای باز که در نتیجه پرسش‌های پژوهش حاصل شدند، بدین گونه در جدول (۶) با کد محوری مربوطه در ارتباط می‌باشند.

شکل شماره ۱: مدل کیفی دین‌گریزی

۵. بحث و نتیجه‌گیری

دین‌گریزی به معنای کم‌رنگ شدن ایمان و کم نور شدن چراغ دین در زندگی افراد واقعیت دارد و اختصاص به دین خاصی ندارد و دامن‌گیر همه ادیان و مکاتب است (ایران‌خواه، ۱۴۰۰) و از آن دسته موضوعاتی است که توجهات بسیاری را در چند سده اخیر به سوی خویش جلب کرده است و خود را به عنوان یک مسأله جدی و بلکه اصلی نمایان ساخته است. مسأله بودن و مسأله شدن دین‌گریزی بیش از هر چیز از گستردگی و شتاب آن و همچنین از عمق آثار و پیامدهایی که در جامعه ایران داشته و خواهد داشت، ارتزاق می‌کند (شجاعی زند، ۱۳۹۵). در این زمینه همواره عواملی به صورت پیدا و نهان وجود دارد که دین‌داری را تهدید کرده و فراراه اندیشه‌ی دینی و گرایش آدمی به دین قرار می‌گیرد و زمینه را برای ضعف و نهایتاً دین‌گریزی برخی افراد فراهم می‌آورد (ایران‌خواه، ۱۴۰۰). به نظر می‌رسد تمایلات دین‌گریزی در بین جوانان به دلیل ویژگی‌های خاص این دوران بیشتر از سایر گروه‌های سنی باشد (نوروزی، ۱۳۹۹). بر همین اساس پژوهش حاضر با هدف بررسی علل و عوامل تاثیرگذار بر دین‌گریزی از نظر دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان با رویکرد پدیدارشناسی انجام شد. نتایج حاصل از

تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد که مسائل مالی، مسائل دینی، تربیت نادرست و تهاجم فرهنگی به‌عنوان شرایط علی؛ زمینه‌های فرهنگی، زمینه‌های اقتصادی، زمینه‌های مذهبی و زمینه‌های محیطی و اجتماعی (عوامل آشکارساز، تداوم‌بخش و تشدیدکننده) به‌عنوان شرایط زمینه‌ای؛ عواقب شخصی و عواقب اجتماعی به‌عنوان پیامدها و روشنگری دینی و آموزش هدفمند به‌عنوان (استراتژی راهبرد جلوگیری از دین‌گریزی) می‌باشند. همچنین نتایج نشان داد فقر و کمبودهای مالی و تامین‌نشدن نیازهای اولیه باعث می‌شود افراد بیشتر وقت خود را مشغول به تامین ضروریات زندگی بپردازند و تحت فشار اقتصادی و تبعات آن به تدریج از دین دور و دورتر شده، به‌گونه‌ای که در برخی شرایط کم و کاستی‌های زندگی خود را به دین نسبت داده و از ادای مناسک دینی پرهیز می‌کنند. در صورتی که تعالیم اسلامی نیز فقر را نکوهش می‌کند و آثار زیان‌بار و پیامدهای منفی فراوانی برای آن برمی‌شمارد و به مردم و حاکمان اسلامی و متولیان امور معیشتی مردم، نسبت به این مساله، شدیداً هشدار می‌دهد (قدردان قراملکی، ۱۳۸۹). امام علی (ع) در حکمت ۳۸۸ البلاغه از فقر تعبیر بلا نموده است و فرمودند: «آگاه باشید که از جمله بلاها، فقر و ناداری است».

همچنین در حال حاضر و در فضای مسمومی که رسانه‌های بیگانه با تبلیغات در کشور ما ایجاد کرده‌اند برای جوانان و دانشجویان شناخت واقعی چهره دین و ماهیت آن بسیار سخت است. یکی از آثار فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی در جوامع به‌خصوص جوامع در حال گذار، ایجاد بحران دینی افراد است. افراد در مواجهه با این بسترها، باورهای اعتقادی خود را متزلزل می‌بینند و دچار تردید و اضطراب می‌شوند (ایران‌خواه، ۱۴۰۰). از طرفی فراوانی تظاهر و ریاکاری‌های دینی، ایجاد ترس و رعب نسبت به دین و ترویج خرافه‌پرستی‌ها مانع از نزدیک شدن جوانان به دین و شوق به شناخت بیشتر آنان شده است. در قرآن کریم و سیره ائمه علیهم السلام به شدت پخش اخبار دروغ و شایعه پراکنی نهی شده و از نظر شرع و قانون گناه اعلام شده است (فضل الله، ۱۳۹۴). رفتارها و عملکردهای نامناسب برخی از مدافعان افراطی دین، رفتارهای غلط برخی مسئولان در امور دین و اجرا و پیاده‌سازی نامطلوب دین در سطوح مختلف اجتماعی موجب یأس و دلزدگی دانشجویان از دین و دین‌گریزی و گاهی دین‌ستیزی آنان می‌شود. چنانکه رسول خدا (ص) فرموده است: «اگر دو صنف از امت من صالح باشند، امت من صالح می‌شوند و چون فاسد شوند، امت من فاسد می‌شوند. پرسش شد یا رسول الله اینان کدامند؟ فرمودند: فقیهان و حاکمان» (صدوق، ۱۳۷۶). از سوی دیگر نهادهای تربیتی، برنامه مدون و معقولانه جهت آموزش به‌هنگام و اصولی به کودکان، نوجوانان و جوانان ندارند و نتوانسته‌اند ضرورت دین، جایگاه دین، وجهه مهربان و نیک دین را با اندیشه‌ورزی و با تکیه بر متون معتبر دینی و متناسب با فراگیران به آنان آموزش دهند. دیدگاه ساده‌انگارانه و نابخردانه نسبت به فهم و معرفی دین به تدریج باعث کاهش گرایش به معارف دینی و دوری از دین می‌شود (ایران‌خواه، ۱۴۰۰). مجموعه موارد ذکر شده (مسائل مالی، مسائل دینی، تربیت نامناسب

فرد، تهاجم فرهنگی و مسائل اجتماعی) به عنوان عواملی هستند که موجبات دین‌گریزی در دانشجویان را فراهم می‌آورند. نتایج پژوهش در این بخش با یافته‌های پژوهش بهرامی (۱۳۸۳) مبنی بر دوستان و مربیان، ناکارآمد دیدن دین، ناسازگاری با عقل، فقر و تهاجم دینی؛ عباسی (۱۳۸۶) مبنی بر تهاجم سازمان‌یافته دشمن، استفاده ابزاری از گروه‌های مذهبی، ناسازگاری بین قول و عمل مدعیان دین، وجود شبهات دینی در بین جوانان و ندادن پاسخ صحیح به آن‌ها، شناخت نادرست فرهنگ غرب، مشکلات اقتصادی موجود در داخل کشور؛ امینی، مرادی خلیفه‌لو، محمدی ایلامی (۱۳۹۱) مبنی بر سخت و نازیبا جلوه‌دادن دین، نداشتن تعقل و پژوهش رزقی و احسانی فر (۱۳۹۵) مبنی بر دفاع نابخردانه از دین، وجود عقاید خرافی در دین، دوگانگی رفتار رهبران دینی و فقر در خصوص عوامل مؤثر بر دین‌گریزی هم‌سو می‌باشد.

همچنین در جامعه کنونی رسانه‌ها و فضای مجازی، منع معنویات، اقدامات نامناسب فرهنگی در خصوص دین و ترویج دین، شرایط اقتصادی حاکم، فقر فرهنگی و نشناختن خلاءهای فرهنگی موجود، زمینه بروز دین‌گریزی در دانشجویان را تشدید می‌کنند و به صورت خلاصه این زمینه‌ها در چهار دسته زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، مذهبی و محیطی و اجتماعی طبقه‌بندی شدند. تهاجم فرهنگی دشمن تاثیرات و عواقب شومی را تا کنون به پیکر جامعه اسلامی وارد آورده است. دشمنان با نقشه و اعمال شیطانی خویش به طرق مختلف تصویری نارسا از دین ارائه می‌دهند. آنان با انواع ترفندها مردم را از گرایش به اسلام باز می‌دارند و به القای شبهه‌ها، دروغ‌ها، تهمت‌ها و بیان مسائل غیرواقعی می‌پردازند و از غفلت و ناآگاهی مخاطبان خود بهره جسته، مانع جدی در راه آنان برای گرویدن به دین ایجاد می‌کنند (ایران‌خواه، ۱۴۰۰). محیط و اجتماع تنها در امور سطحی زندگی و رفتار و گفتار جوانان منحصر نمی‌شود؛ بلکه محیط اجتماعی قادر است در جان افراد نفوذ کند و بر عقاید مذهبی و افکار و باورهای آنان نیز اثر گذارد و از راه حق و دین منحرفشان سازد. به همین جهت در اسلام به اصلاح محیط اجتماعی توجه زیادی شده است و دین با سیاست‌هایی که اندیشه‌های متعالی را در مردم می‌میراند و زمینه فساد اخلاقی و عملی جوانان را فراهم می‌کند، به شدت می‌ستیزد (باشتنی، ۱۳۹۱). نتایج پژوهش در این قسمت با نتایج شجاعی زند (۱۳۹۵) که نخبگان اجتماعی و فضاهای رسانه‌ای را به عنوان عوامل زمینه‌ای مؤثر دین‌گریز معرفی کردند، هم‌سو می‌باشد. بنابراین دین‌گریزی در بین جوانان یکی از مشکلات اساسی جوامع انسانی است که همواره دغدغه‌هایی را برای خانواده‌های متدین به وجود آورده و آسیب‌های جدی برای نسل جوان به ایجاد کرده است (یزدانی و پاسبان کومله، ۱۳۹۵). در پژوهش حاضر این آسیب‌ها و پیامدها در دو مقوله عواقب شخصی و عواقب اجتماعی شناسایی شدند. عواقب شخصی شامل زندگی بی‌هدف، حس پوچی، ناامیدبودن به زندگی، بی‌اخلاقی در زندگی، عدم حساسیت در مقابل وابستگی به بیگانگان، بی‌تفاوتی در مقابل ظلم، تبعیض و بی‌عدالتی، دوری از معنویات، رفتار نامعقولانه و عواقب اجتماعی شامل ایجاد عرفان‌های نوظهور بی‌بنیاد، بی‌توجهی به

هم وطنان، تحقق اهداف کشورهای غربی، افزایش جرائم در سطح جامعه و سست شدن بنیان‌های اخلاقی خانواده‌ها می‌شود. از این رو شناخت آسیب‌های پیش روی تربیت دینی دانش‌آموزان و بررسی منشاء پیدایش این آسیب‌ها، کمک می‌کند تا در جهت رفع آن‌ها برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تری انجام شود و از برخورد سطحی با آن‌ها پرهیز گردد (شجاعی و عوض‌زاده، ۱۴۰۱).

متأسفانه در روش‌های تبلیغی و جذب جوانان، بیش‌تر از روش‌های کلیشه‌ای و تکراری استفاده می‌کنیم. همین امر در بی‌علاقگی و گریز جوانان از مسائل دینی مؤثر بوده است. به عبارت دیگر ما هندسه‌ی گفتار با جوانان را به‌خوبی ندانسته یا رعایت نمی‌کنیم و در این زمینه پرگویی، مکررگویی و ارتباط مستقیم آمرانه و دستوری، باعث دلزدگی و دین‌گریزی جوانان می‌شود (ایران‌خواه، ۱۴۰۰). با عنایت به عوامل مؤثر، عوامل زمینه‌ساز و پیامدهای پدیده دین‌گریزی ضرورت اتخاذ تصمیم‌های اساسی و راهبردهای کاربردی بیش از پیش خود را نشان می‌دهد. نتایج بیانگر تاکید بر دو دسته راهکارها شامل آموزش هدفمند و روشنگری دینی بود. در تربیت دینی، آموزش متناسب با سن فراگیران، آموزش براساس الفت و صمیمیت، ارائه جذاب و شورانگیز مباحث و مسائل دینی، آموزش براساس برنامه و اصول تعلیم و تربیت پیشنهاد می‌شود. همچنین شناسایی اصول و معیارهای دین، تحکیم پایه‌های اعتقادی افراد از سنین کودکی، نترساندن افراد از دین، ارائه برنامه‌های دینی شاد و مفرح، توجه به حقیقت‌طلبی و حس کاوش‌داشتن افراد، نشان دادن جلوه‌های زیبای دین، برخورد معقولانه با واقعات موجود و زندگی روزمره، آگاهی در مورد تبلیغات کاذب و افزایش سواد رسانه‌ای به‌عنوان راهکارهای برون رفت از دین‌گریزی شناسایی شدند. همچنین می‌توان گفت جامعه معاصر ایرانی به لحاظ دینی و در عرصه اجتماعی، دچار چالش‌ها و تراحم‌های بسیاری با مدرنیته و مولفه‌های آن گردیده، که به تبع آن متفکران و پژوهشگران مختلفی، بیش از هر زمان دیگر به بررسی وضعیت دین و تحولات آینده آن پرداخته‌اند (غیاثوند، ۱۳۸۶). تعلیم و تربیت دینی محصول کارکرد تمام دستگاه‌های فرهنگی - تربیتی مثل مدرسه، خانواده، رسانه‌های جمعی، تمام نهاد‌های سیاسی، اقتصادی و قضائی در کنار محیط اجتماعی است. وفاداری به باورها و آموزه‌های دینی و تجلی آن در برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های عوامل مذکور، زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده تحقق اهداف تربیت دینی است و عدم پایبندی یا کارکردهای نامطلوب آن‌ها به‌عنوان موانع جدی و آسیب‌زا در فراروی مخاطبان تربیت قرار دارد (زارعان، ۱۳۷۹). لذا امید است نهادها و دستگاه‌های تعلیم و تربیت با پشتوانه غنی متون دینی و فرهنگی برنامه‌های مدون و منسجم جهت تربیت دینی تدوین و با نهایت دقت در سطوح مختلف جامعه اسلامی ایران اجرایی نمایند.

۶. منابع

- امینی، جبار، مرادی خلیفه‌لو، رضا و محمدی ایلامی، رحیم (۱۳۹۱). «علل و عوامل دین‌گریزی و نقش دانشگاه‌ها در اصلاح آن». فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۶ (۵۰)، ۸۶-۶۶.
- ایران‌خواه، زهرا (۱۴۰۰). اسباب و پیامدهای دین‌گریزی جوانان از منظر قرآن و روایات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل.
- بهرامی، محمد (۱۳۸۳). «دین‌گریزی، عوامل و راه‌حل‌ها در پرتو قرآن»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ۱۰ (۳۷)، ۶۹-۳۸.
- جلالی، رستم (۱۳۹۱)، «نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی»، فصلنامه تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۱ (۴)، ۳۱۰-۳۲۰.
- حسینی، صدیقه (۱۳۹۶). دین‌گریزی از منظر قرآن کریم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآنی، مجتمع آموزش عالی مشهد مقدس، مدرسه تخصصی خواهران.
- خادمی کوشا، محمدعلی (۱۳۸۵). جوان در پرتو اهل بیت، جلد دوم، قم: بوستان کتاب.
- دلشاد تهرانی، مرتضی (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی دینی و دینداری در نهج‌البلاغه، تهران: دریا.
- رزقی، موسی و احسانی‌فر، حسین (۱۳۹۵). دین‌گریزی و علل و عوامل آن، همایش سراسری علمی- پژوهشی سبک زندگی.
- زارعان، محمدجواد (۱۳۷۹). «تربیت دینی، تربیت لیبرال»، فصلنامه معرفت، شماره ۳۳.
- شجاعی زند، علی (۱۳۹۵). «مدلی برای مطالعه دین‌گریز در ایران»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۹ (۳۵)، ۳۰-۸.
- شجاعی، مسلم و عوض‌زاده، ابوطالب (۱۴۰۱)، «چالش‌های تربیت دینی با رویکرد دین‌گریزی در دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه»، فصلنامه پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۲ (۲)، ۶۶-۵۰.
- شجاعی، مسلم؛ حسینی دهشیری، افضل السادات و محبی، علی (۱۳۹۸). «الگوی رشد دینی و اخلاقی دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی امین»، فصلنامه دانش انتظامی، دوره ۲۱ (۱)، ۱۵۴-۱۳۱.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۳۷۶). الامالی، تهران: کتابچی.
- صفایی، صفی‌الله و ناصری سلطانی، عاطفه (۱۳۹۸). «بررسی عضویت در شبکه‌های مجازی و گرایش به ادیان؛ دانشجویان دانشگاه پیام نور همدان در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷»، فصلنامه مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، ۲ (۵)، ۴۴-۳۱.
- طالبان، محمدرضا و رفیعی بهابادی، مهدی (۱۳۸۹)، «تحولات دین‌داری براساس تفاوت‌های نسلی در ایران (۱۳۸۸-۱۳۵۳)»، فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، ۱ (۲)، ۱۱۴-۸۵.
- عباسی، محمد (۱۳۸۶). «عوامل دین‌گریزی و گرایش جوانان به فرهنگ غرب»، فصلنامه معرفت، ۵ (۱۱۶).
- عظیمی دلارستانی، عادل؛ رضوی، سیدمحمدحسین و برومند، محمدرضا (۱۳۹۷). «شناسایی عوامل زمینه‌ای تاثیرگذار بر استقرار کارآفرینی استراتژیک در کسب و کارهای ورزشی»، فصلنامه مدیریت و توسعه ورزش، ۷ (۴)، ۸۷-۷۰.
- غیاثوند، احمد (۱۳۹۵)، «رفتارها و باورهای ایرانیان: تحلیلی جامعه‌شناختی از مناسبات دین در بستر دولت»، فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۵ (۷۳)، ۲۵۱-۲۱۲.
- فضل‌الله، سید محمدحسین (۱۳۹۴). دنیای جوانان، مترجم: مجید مرادی، بوستان کتاب، چاپ پنجم.
- کلان فریبایی، محمدرضا (۱۳۹۹)، «مواجهه ارزش‌های دینی و بلاهای همه‌گیر؛ فرصت‌ها و چالش‌ها»، فصلنامه بین‌المللی چندرشته‌ای

زندگی ناب، ۷ (۲۲)، ۴۲-۷۱

گودرزی، محسن (۱۳۸۷)، گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان کل کشور، یافته‌های پیمایش ملی تحولات فرهنگی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

معافی، لیلا و اشرفی، عباس (۱۳۹۲). «عوامل مؤثر بر دین‌پذیری و دین‌گریزی جوانان از دیدگاه جوانان»، فصلنامه معرفت، ۲۲ (۱۹۴)، ۱۳-۲۸.

ملکیان، نازنین و جوکار قمی، حسن (۱۳۹۹). «رابطه کارکردهای شبکه اجتماعی مجازی و دین‌گریزی (مورد مطالعه: جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله منطقه ۱۵ شهر تهران)»، فصلنامه تغییرات اجتماعی-فرهنگی، ۱۷ (۱)، ۱۷۸-۱۶۴.

موسوی داودی، سیدمهدی؛ ابراهیمیان، حجت‌الله؛ نصیری امیری، فاطمه و موسوی داودی، فاطمه (۱۳۹۹). «بررسی ارتباط گرایش مسئولان به اشرافی‌گری با ادراک عدالت اجتماعی و دین‌گریزی دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی»، فصلنامه پژوهش در دین و سلامت، ۶ (۴)، ۸۷-۷۱.

نظری، محمد (۱۳۹۳). مطالعه تحول در پایبندی دینی دانشجویان دانشگاه خوارزمی براساس تحلیل روایت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده الهیات.

یزدانی، محمد؛ پاسبان کومله، سیدمحمدجواد (۱۳۹۵). «آسیب‌های اجتماعی دین‌گریزی و گرایش جوانان به فرهنگ غرب»، کنفرانس جهانی روانشناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در هزاره سوم.

Armfield, G., G., Holbert, R. L. (2003). The relationship between Apostasy and Internet use. *Journal of Media and Religion*, (2), 144-129.

Corbin JM, Strauss A. (2008). *Basic of Qualitative Research: Techniques and Procedure for Development Grounded Theory*. 3rd ed. Washington, DC: sage publication.

Curtis S, Gesler W, Smith G, Washburn S. (2000). Approaches to sampling and case selection in qualitative research: examples in the geography of health. *Soc Sci Med*; 50(7-8): 1001-14.

Mousavi-Davoudi SM, Ebrahimian HA, Nasiri-Amiri F, Mousavi-Davoudi F. (2021). The Tendency of Authorities towards Aristocratic Life and Its Role in the Perception of Social Justice and Religion Avoidance of Students in Medical Sciences Universities. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*.;6(4):71-87. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i4.26884>

Patton MQ. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.

Smrke, M. (2017). Toward a Sociology of Irreligion in Post-Yugoslav States. *Journal for Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 10 (1), 3- 19.

Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (1998). Spiritual conversion: A study of religious change among college students. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37 (1), 161-180.